

W niemal każdym podręczniku, monografii czy analizie poświęconej stosunkom międzynarodowym (SM) pojawia się pojęcie tzw. systemu międzynarodowego. Co więcej, wielu badaczy uważa je wręcz za rdzeń dobrej teorii SM, a więc i warunek rzetelnej analizy (Buzan, Little, 2011, s.16-25). Niemniej często pozostaje ono niezdefiniowane lub definiowane jest na kilka sprzecznych ze sobą sposobów. W niniejszym szkicu zwrócimy uwagę na niektóre niuanse, wynikające z nieprecyzyjnego stosowania „systemu międzynarodowego”. Okazją jest niedawna i niekomentowana jeszcze w Polsce praca Erika Ringmara, prof. Uniwersytetu Jiaotong w Szanghaju, *Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order*.

WPROWADZENIE

Pojawienie się pojęcia systemu w naukach społecznych sięga lat 30. i jest związane z pracami Talcotta Parsonsa (1936, 1951) i Davida Eastona (1953), na gruncie zaś stosunków międzynarodowych spopularyzowane zostało przez Mortona Kaplana (1957), Kennetha Waltza (1959) i George Modelskiego (1961). Popularność określenia „system” inspirowana była obiecującą perspektywą zjednoczenia nauk humanistycznych i przyrodniczych podług jednej metody badawczej (K. Boulding 1953, s.197-208). Szybko więc zaadaptowano „system” w rozmaitych konotacjach - pojawiły się teoria systemowa, metoda systemowa oraz system międzynarodowy, jako zbiór rozmaitych elementów będących w polu zainteresowań nauk politycznych, a osobliwie stosunków międzynarodowych. Morton Kaplan przyjął, iż zastosowanie teorii i metody systemowej pozwoli na wyodrębnienie nowej dyscypliny, wyjście z okowów tradycyjnej historii dyplomacji, uporządkowanie badań i uzyskanie nowych wyników (M. Kaplan, 1961). System, ze zwykłego pojęcia - stał się kategorią (Z.J. Pietraś, 1986, s.28-29), a więc jednym z kluczy interpretacyjnych nowej metody naukowej.

Tradycja badań stosunków międzynarodowych umieściła kategorię systemu w kilku rolach. System międzynarodowy stał się mapą interakcji między państwami i innymi uczestnikami stosunków międzynarodowych, będąc zarówno narzędziem metodologicznym (poziom analizy), jak i wizją odwzorowującą realny świat społeczny (metoda analizy). W pierwszym przypadku system miał stać się swoistym filtrem, zapewniając optymalne widzenie spraw międzynarodowych, niezależne od subiektywnych przyzwyczajzeń badaczy i problemów polityki krajowej - w takiej roli pojawił się „system międzynarodowy” w koncepcjach Kennetha Waltza (K. Waltz, 2010, wyd. w pl.). W drugim zaś przypadku stał się propozycją wyjaśniania logiki zdarzeń społecznych - i tak został wykorzystany przez Immanuela Wallersteina w jego teorii systemów-światów (I. Wallerstein, 2007, wyd. w pl.). Późniejsze badania, prowadzone przez Barry’ego Buzana (Buzan, 1993), Roberta Jervisa (R. Jervis, 1998) czy Alexandra Wendta (A. Wendt 1987 i 1999, wyd. w pl. 2010) wprowadzały głównie rozmaite polemiczne modyfikacje do istniejących już „teorii systemu międzynarodowego”. Przez kilka dekad zastanawiano się czy system jest widzialny, czy niematerialny; rozważano, czy istnieją jakieś zasady rządzące systemem państw, takie jak np. równowaga sił, anarchia czy hierarchia; wyodrębniano systemy historyczne i geograficzne, np. globalne, regionalne i lokalne.

ZMIANA SYSTEMU MIĘDZYNARODOWEGO

***

Tomasz Pawłuszko

***

Analiza na podstawie:

E. Ringmar: *Performing International Systems: Two East-Asian Alternatives to the Westphalian Order*

International Organization,
Winter 2012,
vol.66, no.1, p.1-16

Zapis tych sporów stanowi zasadniczą część historii badań nad stosunkami międzynarodowymi. Jako że jednak większość literatury w dyscyplinie miało w XX wieku proveniencję amerykańsko-brytyjską (O. Waever 1998), uwaga skupiła się na... samym zachodnim sposobie myślenia. W ten sposób pojawiły się tzw. badania postkolonialne, do których tradycji odwołuje się Ringmar (zob. M. Gawrycki, A. Szeptycki, 2011).

ANALIZA PORÓWNAWCZA

Każda nauka społeczna potrzebuje danych empirycznych, by móc sprawdzać wytwarzaną przez siebie wiedzę. Przez kilkadziesiąt lat źródłem tych danych w analizie stosunków międzynarodowych była nowożytna i współczesna historia Europy i Stanów Zjednoczonych. Opierała się ona na przykładach Aten, Sparty, Rzymu, europejskiego średniowiecza, nowożytnego mechanizmu równowagi sił istniejącego po wojnie trzydziestoletniej, aż po przykłady wojen światowych i tzw. ład „dwubiegunowy” zimnej wojny. Pełne przykładów tego typu są niemal wszystkie podręczniki stosunków międzynarodowych. Również i większość teorii i obszarów zainteresowań tej dyscypliny, tworzona była na podstawie powyższych inspiracji - przez Europejczyków i Amerykanów, w technologicznie, gospodarczo i politycznie dominujących państwach świata. Porównawcze badania systemów międzynarodowych rzucają światło na inne interpretacje wydarzeń światowych. Wspomniana kategoria „systemu międzynarodowego” jest wszak konstruktem teoretycznym: formułowanym, zapisanym, interpretowanym i stosowanym w myśleniu i analizie. Jak bywa interpretowany w świecie zachodnim - widzimy powyżej. Sformułowany na podstawie zachodnich doświadczeń historycznych, zapisany przez zachodnich teoretyków w języku angielskim, interpretowany na całym globie wg wskazówek zachodniego realizmu politycznego (względnie liberalizmu politycznego - również zachodni wynalazek ideowy) i stosowany w edukacji przez studentów, w badaniach przez naukowców, interpretacji przez dziennikarzy i intelektualistów.

W badaniu oraz interpretacji stosunków międzynarodowych trudno nam myśleć innymi kategoriami niż zachodnie, trudno nam o ów *interpretative turn* (czy to dlatego, że słabo znamy historię?), prawie zawsze analizuje się więc problemy globalne w odwołaniu do tzw. porządku westfalskiego (wielocentryczny świat suwerennych i rywalizujących o potęgę państw, oparty o równowagę sił, zapewniającą porządek w warunkach anarchii, tj. braku rządu światowego). Z perspektywy badaczy azjatyckich czy południowoamerykańskich powyższy sposób patrzenia na państwa i politykę stanowi tylko przykład euroamerykańskiego prezentyzmu. Aby podjąć wyzwanie zmierzenia się z tym zjawiskiem, pozostawiono kategorię systemu międzynarodowego, zaproponowano jednak inną metodę i inne - bo pochodzące z Azji - dane empiryczne dla jej interpretacji.

Euroamerykańska tradycja nauk politycznych interpretuje politykę międzynarodową poprzez wykorzystanie słownictwa... teatralnego. Sformułowania takie jak „aktorzy stosunków międzynarodowych”, „scena (lub arena) stosunków międzynarodowych” to tzw. *performance metaphors*, które antropolog badający celem rekonstrukcji kodów interpretacyjnych, za pomocą których staramy się zrozumieć świat. Zrekonstruowane przez Ringmara alternatywne do euroamerykańskiego sposoby patrzenia na stosunki międzynarodowe, oparte na kategorii systemu międzynarodowego, opierają się na historycznych przykładach z Japonii okresu rządów Tokugawa oraz Chin okresu dynastii Qing. Co ciekawe, wszystkie te „systemy międzynarodowe” ukształtowały się w tym samym okresie - w XVII i XVIII wieku. Spójrzmy na ich porównanie oczyma Ringmara:

TRZY SYSTEMY STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH, POWSTAŁE W PODOBNYM OKRESIE:

- **Dynastia Qing** - era prosperity nowożytnych Chin, wykształcił się tu przez stulecia układ relacji pomiędzy 123 podmiotami różnego typu, opierający się na scentralizowanym systemie trybutarnym, jednolitej wizji świata oraz hierarchii scalającej dążenia jednostek politycznych do środka/centrum systemu (który stanowił dwór cesarski w Chinach)

- **Tokugawa** - okres zjednoczenia Japonii po wojnach domowych, wytworzył instytucję pokoju w oparciu o ok. 250 względnie samodzielnych jednostek politycznych, tworzących system, powiązany luźno zwyczajami wojskowymi i małżeńskimi; władający Japonią szogun rządził bezpośrednio tylko swoim terytorium, ale w celu sprawowania kontroli nad pozostałymi regionami posiadał zakładników od każdego z pozostałych władców; zakładnicy stanowili niekiedy nawet 30% ludności stołecznego miasta Edo
- **Westfalia** - europejski, stabilizujący układ międzypaństwowy oparty na anarchii, suwerenności i interesach międzynarodowych poszczególnych państw, nie posiadał władzy zwierzchniej ani dominującej, toteż rozwinął instytucje dyplomacji i mechanizm równowagi sił w stosunkach między państwami

Aby porównać powyższe systemy Ringmar wykorzystuje schemat interpretacyjny analizy dyskursu, składający się z ram teoretycznych (*frame*), rozumienia języka (*script*) oraz ich zastosowania w życiu społecznym (*performance*):

- **Frame** - porównując konstrukcje systemów europejskiego, japońskiego i chińskiego możemy dostrzec, iż np. model chiński to hierarchia podmiotów politycznych, europejski - anarchia, a japoński anarchia, lecz oparta na... silnej społecznej hierarchii.
- **Script** - wszystkie trzy systemy wytwarzały inne, intersubiektywne fakty społeczne wywodzące się z istniejących kultur politycznych np. reguły porozumiewania się - w Europie dyplomacja, w Chinach - hołd, w Japonii - hołd i instytucja np. zakładnika
- **Performance** - wszystkie systemy były reprodukowane w historii i postrzegane jako zrozumiałe w różnych częściach globu i zadomowione w językach poszczególnych kultur

Ringmar podaje wiele przykładów rozmaitych rytuałów politycznych. W Chinach i Japonii istniały np. określone rytuały polityczne wynikające z roli i funkcji cesarza czy *daimyo* (japońska magnateria). Złożenie hołdu, czy wizyta u suwerena wymagały nieraz wielotysięcznych procesji, honorujących władzę i prestiż władcy. Zwyczaj ten był niezrozumiały dla nielicznych delegacji europejskich, np. wizytująca Japonię delegacja Danii musiała w ramach hołdu w 1691 roku tańczyć przed cesarzem, czytać wiersze po duńsku, mówić łamanym japońskim, oraz... grać i skakać w europejskich strojach przez około 2h, wzbudzając wesołość i zadowolenie dworu cesarza. Podobnie, gdy jedna z delegacji europejskich przyjechała do Chin, została potraktowana jak jedna z setki innych delegacji i nie była zbyt szanowana, skoro była niezbyt liczna. Domagający się poszanowania suwerenności Europejczycy zaczęli jednak rozumieć, że im „dłuższy i lepszy występ” przed cesarzem, tym lepiej.

RÓŻNE SYSTEMY MIĘDZYNARODOWE

Kluczową zmienną w istniejących systemach historycznych okazała się zdaniem Ringmara przestrzeń, w Europie od setek lat terytorialna i atomistyczna, w Azji również symboliczna. W świecie azjatyckim liczyły się bowiem przestrzenie relacji raczej, aniżeli geograficzne. Nawet kluczowe dla zachodniej tradycji politycznej pojęcie suwerenności było rozumiane zupełnie inaczej. W Azji suwerenność była zawsze polem do negocjacji, dzielona, rozproszona, nigdy nie stała się binarna, jak w Europie (na Starym Kontynencie suwerenność albo się posiada, albo jej nie ma). Przestrzenie w systemach azjatyckich to role polityczne, zwłaszcza pełnione wokół centrum systemu. Pozycje w statycznym systemie chińskim były nie-negocjowalne. To co łączy chiński i japoński model to obecność symbolicznego centrum, które nadaje znaczenia i układa elementy w przestrzeni ról. System westfalski w Europie, oparty o kilka silnych i rywalizujących rodów władców absolutnych (tj. państw) nie wygenerował ruchu w kierunku takiego centrum (w średniowieczu rolę taką pełniła instytucja papieża, w czasach nowożytnych jej znaczenie polityczno-militarne zanikło) i państwa zaczęły występować „na scenie” same, korzystając we wzajemnej rywalizacji z instytucji dyplomacji i systemu równowag polityczno-militarnych.

W takim to środowisku powstały nasze „okulary” (założenia i teorie) do czytania (rozumienia - analizy skryptu) stosunków międzynarodowych.

Według analizy dyskursu wykonujemy performance i czytamy script nie dlatego, że go wybieramy jako narzędzie działania, ale dlatego, ponieważ tłumaczy nasze zachowania, nadaje im sensy w określonym kontekście. Wzrost znaczenia polityczno-gospodarczego państw zachodnich w XIX wieku, wynikający z rozwoju rewolucji przemysłowej i technologicznej, przyczynił się do ekspansji zasad europejskich (pojmowanych w sposób wręcz rasistowski jako cywilizowane) na tereny pozaeuropejskie. Dopiero - z wydatną pomocą europejskiej siły militarnej, w latach 60. XIX wieku Chińczycy zaczęli pojmować zachodnie reguły westfalskiej „gry mocarstw”, dopiero zmuszeni - w 1861 roku założyli swoje pierwsze ministerstwo spraw zagranicznych (dyplomatyczna instytucja dla kontaktów między suwerennymi państwami), w 1868 wysłali pierwszą misję dyplomatyczną do USA, a w 1877 do Londynu. Od 1873 Chińczycy nie domagali się już od Europejczyków danin kotonou.

Proces zmiany reguł interakcji między regionalnymi systemami polityki międzynarodowej (chińskim i europejskim) trwał jednak niemal 200 lat. Podobnie postąpili Amerykanie w stosunku do Japończyków po roku 1853, co doprowadziło do reform Meiji już kilkanaście lat później. W przeciwieństwie jednak do Chińczyków, Japończycy w ciągu raptem kilkudziesięciu lat zaczęli używać „skryptu westfalskiego” i jeszcze pod koniec XIX wieku pokonali militarnie Chińczyków, potem także Rosjan (szokując przy tym rasistowsko nastawioną europejską opinię publiczną). Japonia z pół-anarchicznego systemu politycznego, stała się aktorem w „reżyserowanym przez zachód” spektaklu polityki globalnej, a w XX wieku jedną z największych potęg gospodarczych świata.

WNIOSKI

Porównawcza analiza Ringmara pozwala otworzyć oczy na zasadniczy charakter teorii w interpretacji zjawisk społecznych. Klasyczna zachodnia teoria stosunków międzynarodowych powstała jako narzędzie badań zachowań politycznych, właściwych zachodniemu kręgowi kulturowemu. Umiejętne wykorzystanie kategorii systemu międzynarodowego pozwoliło jednak naszej dyscyplinie opisywać rozmaite konfiguracje łądów ponadpaństwowych, także wywodzące się z innych kultur politycznych. Niemniej wskazuje to na konieczność zmian w sposobach interpretacji stosunków międzynarodowych, które przestają być domeną jedynie polityki, dyplomacji i rywalizacji militarnej, a stają się kompleksową analizą, włączającą czynniki ekonomiczne, społeczne i kulturowe, niezbędne do badania zjawisk epoki globalizacji, takich jak kryzysy finansowe, kultura masowa czy kwestie migracji międzynarodowych. Jest to wniosek ontologiczny. Drugim - metodologicznym już - wnioskiem, płynącym z ewolucji kategorii systemu, dostrzegalnym dzięki analizie Ringmara - jest fakt, że kluczową zmienną w analizie zjawisk międzynarodowych są nie systemy, ale ich struktury, a więc rozmaite komponenty o charakterze materialnym (np. instytucje polityczne, armie), jak i niematerialnym (idee, tradycje polityczne). Tylko precyzyjna mapa teoretyczna zjawisk pozwoli wiarygodnie wyjaśniać problemy współczesności, bez niejasnego podziału na rywalizujące systemy, struktury, łądy, porządki, reżimy, kompleksy i społeczności międzynarodowe.